

Тема: Калп айтуу, жала жабуу, алдамчылык. Калптын казаны кайнабайт, жалганчы жарыбайт. Булардын адамга, коомго, мамлекетке зыяндуулугу.

www.kao.kg

[электронные ресурсы](#)

МЕКТЕПТИН ТАРБИЯЛЫК САБАКТАРЫ

Түзүүчү: илимий кызматкери **Алымбаева Бермет Бекешовна**
alymbaevabermet18@gmail.com

27.04.2020-ж.

Сабактын максаты:

8-класс

- Окуучулар калп айтуу, алдоо жана анын зыяны тууралуу кеңири маалымат алуу менен мындай терс сапаттардан оолак болууга аракеттенишет.

Тарбия берүүчү:

Окуучулар калп айтпоого, жалган сүйлөбөөгө мындай терс сапаттардан оолак болууга тарбияланат.

Сабактын жабдылышы:

сүрөттөр, накыл сөздөр, ырлар, макалдар

Калп- деген эмне?

“Калп – ырыс кесет, кайгы – өмүр кесет”

- **КАЛП –ДЕГЕН ЭМНЕ?** *Адамдардагы эң жаман терс сапаттардын бири бул - ойдон чыгарып, жалган сүйлөө. Жоктон бар кылып, болбогон нерсени бардай кылып айтуу. Калп – жеке адамдын деңгээлинде кылык-жоруктун жагымсыз түрү гана эмес, ал этникалык айлана-чөйрөгө таасир этүүнүн да ыкмасы болуп саналат.*
- Калп айтуу, алдамчылык – рухий дарт. Калп айтуу ал өзүн – өзү алдоо, кыйынчылыкты жеңе албаган, чындыкка тике карай албаган адам.
- Калп айтуунун себеби? Өз максатына жетүү үчүн ар кандай айла-амалдарды ойлоп табат.

Айрымдар кимдир бирөөгө зыян келтириш үчүн атайлап калп айтышат. Башкалар жагдай кыстагандыктан балким, уят болгусу келбегендиктен же коркуп кеткендиктен калп айтышы мүмкүн. Негизи, кандай себептен болбосун, калп айтуу туура эмес. Балдарына ата-эне кичине кезинен чындыкты айтууну үйрөтүш керек.

Капилеттен пайда болгон калп, ойлонулган калп, алдын ала даярдалган калп, же атайын калп айтуу болуп бөлүнөт. Калп айтууга көнгөн адам бар жок нерсени, калп-чынды койгулаштырып сүйлөй берет. Бир жолу гана калп айткан адам, калп айтууну өнөкөткө айландырып алат. Бирок айткан калпынын артында чындык жатаарын эсине албайт. Анын калп айтканы балким өзүнө анчейин сезилбейттир, бирок айлана-чөйрөсүндөгү адамдар бул адам дайыма калп сүйлөйт деп ага жоопкерчиликсиз мамиле кылышат.

жоопкерчиликсиз мамиле кылышат. Мындай адамдын айткан сөзүнө эч ким ишенбейт. Ал баары бир калп сүйлөйт, анын сөзүн укканча укпай эле койгон жакшы – деп айланасындагы адамдар анчейин маани беришпейт.

Баланын калп айтуусу бул тарбиясыздыкты, адепсиздикти түшүндүрөт. Калпычылык балада кичинекейинен, үй-бүлөдө тарбияланып жаткан кезинен калыптанат.

Бирок мындай учурда баланы тарбиялоодо кээ бир ата-энелер балдарга оройлук, мээримсиз, кагып-силкүү, уруу менен мамиле кылышат. Бала ата-энеден корккондуктан, аргасыздан калп айтууга мажбур болот. Адатта бул биринчи жолу кайталанат, андан кийин бир нече жолкуга созулат, бара-бара бул адатка айланып, калп айтуу көнүмүш сүйлөө болуп калат. Бул адаттан четтетүү үчүн балага чындыкты айтууну кичинесинен көндүрүү зарыл. Ата-эне чынчыл болсо, баласын дагы чынчылдыкка үйрөтө алышат. Ата-энелер балдарын адептүү жана чынчыл болуусун каалайт, бирок баардык учурда алар ойлогондой боло бербейт. Эртеби, кечпи алардын калп айтуусуна күбө болушат. Бирок эмне себептен балдары калп айтып жатканын биле бербейт. Буга бир четинен алганда чоңдор өзүлөрү да күнөөлү. Көпчүлүк учурда алар балдардын көзүнчө деле жалган айта беришет. Ал эми кээ бирөөлөр балдарын өзүлөрү жалган айтууга үндөйт.

Мисалы, үйдө болуп туруп, чакырып келген кишиге баласы аркылуу жок деп айттырып коюшат, бар нерсени бергиси келбей жок эле деген шылтоону колдонуу ж.б. себептер менен калп айтууга мажбур кылышат. Мындай учурда сиз гана калп айтпастан баланызды да калп айтууга үндөйсүз. Бул нерсени бала үйрөнөт, эртеңки күнү сизден сурабастан гана турмушта калп айтат. Муну менен бала ата-энени туурап жатканы деп түшүнсөк болот.

Алгач үй-бүлөдө калп айткан баланын сөзү эртеңки күнү мектеп босогосун аттаганда уланат. Ал мугалимдерине, жакын санаалаштарына, классташтарына, теңтуштарына да жалган айтат. Себеби, буга чейин ата-энесине, бир туугандарына жалган айтып көнүп калган. Бала жалган айтуу менен кырдаалдан чыгып кетүүгө аракет кылат. Бирок мындай мүмкүнчүлүк дайыма эле боло бербейт. Калп сүйлөгөн балада ар кандай окуялар, күтүлбөгөн кырдаалдар жаралып кетиши мүмкүн. Мындай балдар бир гана үй-бүлөсүнө гана зыян келтирбестен, өзүн курчаган айлана чөйрөсүнө,

билим алып жаткан мектебинин уясына, мугалим агай-эжелерине, курбу-курдаш, теңтуш, досторуна да зыянын тийгизиши мүмкүн.

Эгер мугалим окуучунун калп айтып жатканын сезсе, дароо эле калп айтуунун себебин суроо берүүгө зарыл. Мындай учурда баланы ур-тепкиге, коркутуп, үркүтүүгө албастан, жай сөз менен түшүндүрүп, мындан ары калп айтпоосун, дайыма чындыкты жашырбай айтуусун талап кылуу керек. Окуучулар арасында бири-бирине, мугалимге калп айтып, жалган сүйлөгөн окуучулар көп болот. Алар берилген тапшырманы аткаруудан, мугалимдин талабын орундатуудан баш тарткандыктан, ар кандай нерселерди ойлоп таап, калп айтышат. Бул учурда калп айткан окуучу жазадан корккондуктан калп айтып жатабы же билим алуудагы тапшырмаларды аткаруудан качып жатабы, ошону так билиш керек. Мугалим өз суроолоруна жооп алгандан кийин калп айткан баланы байкатпастан көзөмөлгө алып, жалган сүйлөбөөсүнө жол бербеш керек.

Кали сүйлөп жаткан баланын белгилери кандай болот:

- Көзүнүздү тике карай албайт, туш тарапты карап кареги бир орунда болбойт.
- Колун оозуна салып, тынч абалда боло албайт.
- Сүйлөп жатканда жөтөлүмүш боло берет.
- Мурдун чукуйт же жакасын кармана берет.
- Көзүн улам-улам ушалайт.
- Качып кетүүгө аракет кылат.
- Карганат, айткан сөзүн далилдөөгө аракет кылат.

- Мугалим ушул жагдайларды эске алуу менен жалган айткан окуучулардын абалын билсе болот.
- *Бүгүн мына балдар, баарыбыз чогуу ата-энелериңер менен класстык саатты өткөрүп жатабыз. Мен ата-энелерге тушүндүрүп калп айтуунун себептерин жана түрлөрүн айтып берейин.*

Оюн жана фантазия калпы. Кээ бирлер мультфильмдеги каармандардын образынан таасирленип досторуна «менин үйүмдө аюу бар», «мен ракетага түшкөм да», «менин принцессаныкындай алтын таажым жана сыйкырдуу таягым бар» деген сыяктуу сөздөрдү айтып жатса, аны калп деп таанууга болбойт. Бул баланын дүйнө таанымынын, фантазиясынын өсүп жаткандыгынан кабар берет.

Манипуляция калпы. Баланын өзү айткан сөздү тастыктай албай калганда окшоштуруп бир нерсе айтып коюусу. Мында оюнубу же калпыбы айырмалоо кыйынчылык туудурат. Ошондой эле бул калпта бала өзүнө башкалардын көңүлүн бурдуруу максатын көздөйт.

- **Коркуудагы калпы.** Көп учурда балдар кылып койгон күнөөлүү иши үчүн ата-энесинен жазалайт го деп коркуп ойлоп тапкан болмуштары. Же ата-энесинин тыюу салуусунан улам оюндагысын кылууга мүмкүнчүлүк болбой калганда жалган сүйлөөнү ойлоп табат. Баланы көп уяткара берсеңиз, назик көңүлү сынып калган бала экинчи ирет да уятка калбайын деп калптарды ойлоп табууга мажбур болот. Ошондой эле ата-эне мээриминен алыстатып, анын ой-максаты менен бөлүшүп сырдашпасаңыз, жан дүйнө жалгыздыгынан өзүн-өзү сооротуп калптын түрүн айта баштайт.
- **«Сиздики да, аныкы да туура» калпы.** Үй-бүлөлөр чатакташканда же туугандары менен араздашканда оор психикалык абалга кабылган баланын айткан калпы. Мисалы, кайнене менен келин тил табыша албаса, экөөнү тең бирдей жакшы көргөн кичинекей бала чоң апасын да, апасын да кыя албай, өз оюн айта албастан “ооба, сиздики да, аныкы да туура” деп жалган сүйлөөгө мажбур болот.

Чондорду туурап жалган айтуусу. Көпчүлүк убакта чоң адамдар кичинекей балдардын көзүнчө жалган айта беришет. Ал эми айрымдары кайсы бир шарттарда баланын калп айтып коюусун суранып үйрөтүшөт. Маселен, сиз үйдө олтуруп алып сизди издеп келген кишиге балаңыздан “жок” дедиртип, балаңыздын бул тапшырмаңызды аткарганы үчүн сүйүнбөнүз. Эртең мындай калпты ал сизге айтат. Демек, бала калп айтып жатам деп эмес, пикир алышуунун формасы катары кабыл алып, сизди туурап калыптана баштайт.

Өч алуу калпы. Кээ бир балдар ата-энеси менен көп урушат. Анын оюнча, апасы же атасы аны таптакыр сүйбөй калгандай сезилет. Алардан өч алуу максатында андан ар кандай жалган сөздөр чыга баштайт.

Мотиви жок калп айтуу. Бул өтө коркунучтуу адат. Анткени бала дем алган сыяктуу эле ойлонбой туруп жалган сүйлөй баштайт. Мындай учурда атайын балдар психологуна кайрылып, адис менен иш алып баруу керек.

Ата-энелерге кеңеш:

- Кылган күнөөлөрү үчүн кимдир бирөөдөн коркпоого үйрөтүңүз;
- Ишеним бериңиз. Кандай болгон күндө дагы ата-энеси, жакындары уяткарбастан, түшүнүү менен мамиле кыларына бала ишениши керек;
- Бала чоңойгон сайын анын ар кандай элестетүүлөрү жөн гана жомок экендигин ата-энеси акырындык менен түшүндүрүп турушу зарыл;
- Баланын жалган айтып жатканын эне-атасы туйса, бул жаман адат экенин ага жалгыз отургузуп алып түшүндүрүшү шарт;
- Ар кандай каалабаган ишти “кыл” деп мажбурлабоо кажет;
- Баланын ички каалоосун ата-энеси терең түшүнүп, туура мамиле жасоого аракеттениши абзел;
- Убагында ата-эне туура багыт бере алса, бул өнөкөт адатка айланбайт.

Анда балдар мындай суроолорго жооп бергилечи.
(жоопторун дептерлериңерге жазып койгула)

- Калпычы деген кандай адамдар?
- Адамдар эмне үчүн калп айтышат?
- Силердин да жалган айткан учурларыңар болду беле?
- Калп сүйлөбөгөн адам кандай болот?
- Жалган сүйлөөгө бир мисал келтиргиле.
- Чындык менен жалгандын айырмасын аныктагыла.

**Эми кезекти “калп” жөнүндө жазылган ырларга берели.
Кана балдар, Токтогул Сатылгановдун “Жаштарга” деген
ырына кезек берели.**

Кез-кез келчү меймандан,
Тамагыңды катпагын.
Душманыңа алданып,
Элиңдин сырын айтпагын.

Жаш кезиңде жаркылдап,
Эмгегиңден талбагын.
Кагыштырып калп айтып,
Көрүнгөн жерге барбагын.

Акылсыздын жумушу,
Кол жетпес ишке талпынган.
Ашыра сүйлөп мактанып,
Улууларга калп айтпа,

Калпычы атка коносуң,
Бир эмес жалпы калк айтса.
Калп айтып, жалган сүйлөгөн,
Калп сүйлөп жатып көнүккөн.

Чындыкка окшош болсун деп,
Карганмайын жүрбөгөн.
Жаман сапат экенин
Ал бала башта билбеген.

Жаман сапат экенин
Ал бала башта билбеген.
Уят кылсак бир жолу,
Өңдөнүп калды сүйбөгөн.

Бирок убада берди минтип,
Чын сүйлөөнү үйрөнөм.
Чынчыл бала болуну,
Калпын койду.

Көпкө ишенбей жүрдүк,
Чындыкты айтып жатса да,
Калп деп калдык.

Т. Сатылганов

Мугалим: Биз жогоруда адамдардагы терс сапаттардын бири болгон “калп айтуу”, “жалган сүйлөө” жана алардын зыяндуулугу тууралуу билдик. Калп адамдын абийирин ачат, аброюн кетирет, жаманатты кылат, жүзүнө көө жабат. Калпычы адамга эч ким ишенбей калат. Ишенимден кеткен адам ийгиликке да жетпейт. Калпычы убадага турбайт, улам бир жалган шылтоону таба берет. Чындыктын орду жакшы, жалгандын орду – жаман.

Демек балдар:

- Эл алдында ак ниет, чынчыл болсоңор эл дагы силерди сыйлайт.
- Силердин жалган сүйлөгөнүңөргө эч ким ишенбейт.
- Калп айтсаңар досторуңар дагы силерден алыстайт.
- Көрүп туруп жалган нерсени чын деп айтпагыла!
- Колуңарда бар туруп жок деп жооп бербегиле!
- Эч убакта өзүңөрдөн улуу адамдарга калп сүйлөп, аларды алдабагыла!

Биздин темага байланыштуу макал – лакап, накыл сөздөрдү ким көбүрөөк айтып берет. Жана аны түшүндүрүп бергиле.

1-топ

- ✚ Жыртык үйдү жел табат, калпычы сөздү эл табат;
- ✚ Калп айтып пайда тапкыча, чын айтып зыян тапкан жакшы;
- ✚ Калп сөз – жанга жоо, өткүр бычак – кыңга жоо;
- ✚ Калптын казаны кайнабайт, дасторкону жайнабайт;
- ✚ Калп ырыс кесет, кайгы өмүрдү кесет.

2-топ

- ✚ Миң уккандан бир көргөн артык;
- ✚ Калптын казаны кайнабайт;
- ✚ Калптын арышы кыска;
- ✚ Калпычынын куйругу бир тута;
- ✚ Калк айтса, калп айтпайт;
- ✚ Уят өлүмдөн катуу;
- ✚ Калп сөз - куру сөз.

Чынчылды кандай түшүнөсүңөр?

Чындыкка жалын жаштар чыдай билсе,
Коркпой сүйлөп эрк-кайратын бийиктетсе,
Алар өсүп жетилгенде өлкө өнүгүп,
Коом тазарып, эл оңолуп кетээр эле.

Үлгү болуп, үндө баарын чынчылдыкка,
Тастыктатуу, таза сүйлө ар жагдайда.
Сен эрденип калпка каршы тура албасаң,
Ким чыгат? Бөгөт коюп жамандыкка.

Суроолорго жооп бергиле.

1. Калп айтуу терс сапаттардын бири экенине ынандыңбы?
2. Буга чейин жалган айтып жүрдүң беле?
3. Үй-бүлөңөрдө калп айтуу кездешпейби?
4. Калп айткан киши зыян тартаарын билдиңби?
5. “Калптын казаны кайнабайт” деген макалды кандай түшүндүңөр?

Бабалар сөзүн билип ал!

- Калп айткан киши жарыбайт;
- Калп айтып жыргайм дегенче, чындыкты айтып азап чек ;
- Калп сөз – жандын душманы;
- Калп ырыс кесет, кайгы өмүр кесет;
- Калптын казаны кайнабайт, дасторкону жайнабайт.

Сабакты бышыктоо:

- 1. Калп тураалуу өзүңөрдүн билгениңерди айтып бергиле.
- 2. Жалган сүйлөгөндүн зыяндуулугун түшүндүңбү?
- 3. Өзүңдөн улуу адамдарга калп айтпайсыңбы?
- 4. Калпычы атка конгон досторуңар барбы?
- 5. “Калп ырыскыны кесет” деген макалды кандай түшүндүңөр?

Жыйынтыктоо:

- Бүгүнкү темадан биз калп айтуу, жалган сүйлөө тууралуу билген маалыматтарыбыз менен тең бөлүштүк. Бул тема тууралуу кеңири түшүнүк алдык. Демек балдар, биз мындай терс сапаттардан зыяндуулугун, бизге кереги жок экенин билдик. Ошондуктан алдамчы, калпычы деген атка конгондон оолак болуп, чынчыл, ак ниет, адептүү таалим-тарбиялуу балдардан бололу.

Үйгө тапшырма:

- “Калптын казаны кайнабайт” деген темада дилбаян жазгыла.